

Лянцкоронська Кароліна

Воєнні спогади. 22 вересня 1939 — 5 квітня 1945 / Кароліна Лянцкоронська ; пер. з пол. Наталі Ткачик. – Чернівці : Книги – XXI, 2023. – 424 с.

ISBN 978-617-614-392-5

Цю книжку, написану 1945 року, впродовж десятиліть європейські видавці відкидали – то як надто антиросійську, то як надто антинімецьку. Сьогодні спогади відомої польської діячки, науковиці, львів'янки Кароліни Лянцкоронської (1898–2002) про події Другої світової війни звучать особливо гостро і суголосно з воєнним досвідом українців у XXI столітті.

Кароліна Лянцкоронська описала те, що бачила на власні очі й учасницею чого їй довелося стати: прихід перших совітів до Львова 1939 року, допити НКВС, утечу до окупованого німцями Кракова, діяльність у польському русі опору, перебування у станіславівській в'язниці та конфронтацію з начальником станіславівського гестапо Крюгером, вирок смерті, ув'язнення у львівській та берлінських в'язницях, понад два страшні роки в Равенсбрюку. Але передусім ці спогади – про людяність у нелюдських обставинах, про внутрішню силу й гідність і про те, що війна – це не тільки про смерть, а й про шалену любов до життя.

Книгу видано за підтримки
© POLAND Translation Program
This book has been published with the support
of the ©POLAND Translation Program

FUNDACJA
LANCKOROŃSKICH

Дякуємо Фонду Лянцкоронських за фінансування перекладу

Перекладено за виданням:

Karolina Lanckorońska. Wspomnienia wojenne. – Kraków: Wydawnictwo Znak, 2002.

Усі права застережено. Жодну частину цього видання не можна копіювати або відтворювати в будь-якій формі без письмового дозволу видавництва.

На обкладинці Кароліна Лянцкоронська на терасі палацу Лянцкоронських у Роздолі (Львівщина), 1938 рік. Автор фото невідомий.

Copyright © by Fondation Lanckoronski

"This translation is published by arrangement with Społeczny Instytut Wydawniczy Znak Sp. z o.o., Kraków, Poland."

© Книги – XXI, 2023, видання українською мовою
© Наталя Ткачик, 2022, переклад
© Євген Приходько, 2022, ідея дизайну обкладинки

Зміст

Передмова	7
Вступ	11
ЛЬВІВ	
(22 вересня 1939 — 3 травня 1940)	13
КРАКІВ	
(травень 1940 — червень 1921)	64
ПОЇЗДКИ ГЕНЕРАЛЬНОЮ ГУБЕРНІЄЮ	
(липень 1941 — березень 1942)	113
СТАНІСЛАВІВ	
(березень 1942 — 7 липня 1942)	159
НА ВУЛИЦІ ЛОНЦЬКОГО У ЛЬВОВІ	
(8 липня 1942 — 28 листопада 1942)	197
БЕРЛІН	
(29 листопада 1942 — 9 січня 1943)	242
РАВЕНСБРЮК	
(9 січня 1943 — 5 квітня 1945)	256
ІТАЛІЯ	374
Епілог	396

ПЕРЕДМОВА

Список 23 львівських професорів, розстріляних Крюгером	402
Лист Ернста Кальтенбруннера до Карла Якоба Буркгардта, 2 квітня 1945 року.	404
Перелік ілюстрацій	408
Іменний покажчик.	412

У 80–90-х роках, коли хтось із поляків збирався до Риму, то часто жартівливо казав, що хоче там зустрітися з Папою Римським та Кароліною Лянцкоронською. Історія цієї жінки варта екранізації: її насиченого й нелегкого життя, яке припало на три століття (!), з лишком би вистачило на кілька біографій.

Кароліна Марія Аделаїда Францішка Ксавера Малгожата Едіна Лянцкоронська народилася 1898 року в сім'ї чи не найвідомішого в Австро-Угорській імперії мистецтвознавця, колекціонера і мецената Кароля Лянцкоронського. Граф походив зі знатного польського шляхетського роду і володів, зокрема, чималим маєтком у Галичині. Тому дитячі канікули Карли – так її називали близькі – минали в розкішному палаці у Роздолі на Стрийщині. Матір'ю дівчинки була аристократка, німкеня Малгожата Ліхновська¹. Змалечку Карла вільно розмовляла кількома мовами: з батьком – французькою та англійською, з матір'ю – німецькою, а з гувернанткою – польською.

Під час Першої світової війни Кароліна Лянцкоронська працювала санітаркою в реабілітаційному осередку у Відні. Однак обравши за фах не медицину, а мистецтвознавство, дівчина вступила до Віденського університету і згодом захистила дисертацію, присвячену живопису Мікеланджело. Смерть батька змусила її 1934 року переїхати до Львова й зайнятися успадкованими маєтками у Комарні й Роздолі. Незабаром у Львівському університеті імені Яна Казимира Кароліна

¹ Малгожата Елеонора Ліхновська (1863–1957) походила з прусько-сілезької аристократичної родини. Її брат, Карл Макс Ліхновський (1860–1928), був політиком і під час Першої світової війни – німецьким послом у Лондоні.

Лянцкоронська захистила докторську дисертацію, таким чином ставши першою в Польщі жінкою, що здобула докторський ступінь із мистецтвознавства.

Коли 1939 року Червона армія окупувала Львів, Кароліна на власні очі бачила грабунок, невігластво й варварство Азії – так вона називала совітів. І відразу ж приєдналася до підпільного руху опору, вступивши до польської Спілки збройної боротьби (пізніше – Армія Крайова). НКВС неодноразово викликав Лянцкоронську на допити, аж урешті видав наказ про її арешт. Щоб не потрапити в лапи совітів, діячка якийсь час переховувалася. Вважаючи, що перебування під окупацією німецьких загарбників («все ж таки там Європа») має бути легшим, ніж під чоботом совітів, Кароліна Лянцкоронська в травні 1941 року на підроблених документах виїхала до Кракова. Тут вона продовжила діяти в польському підпіллі і водночас легально працювала в Червоному Хресті, а згодом, за дорученням підпільного керівництва, – в Головній опікунській раді, яку Райх визнавав. Ця організація надавала гуманітарну допомогу в'язням нацистських тюрем.

Кароліна Лянцкоронська стала однією із лідерок ради і об'їздила чимало в'язниць Генерал-губернаторства. Таким чином вона підтримувала зв'язки з підпіллям на місцях та дізнавалася про стан ув'язнених, зокрема й політичних. У рамках акції вдалося допомогти 27 тисячам в'язнів.

1942 року Кароліна Лянцкоронська приїхала до Львова, а згодом – до Станиславова, щоб організувати філію ради. Допмагаючи в'язням місцевих тюрем, вона водночас намагалася з'ясувати обставини позасудової страти понад 20 львівських професорів та їхніх близьких, розстріляних гестапівцями на Вулецьких пагорбах у липні 1941 року. Згодом діячка наткнулася на таємниці розстрілу 250 представників інтелектуальної еліти Станиславова у Чорному лісі в серпні 1941 року. За

обидва злочини відповідальний був передусім гауптштурмфюрер СС і начальник поліції безпеки в Станиславові Ганс Крюгер. За його ж наказом Кароліну Лянцкоронську арештували. Її витримка й гідність під час допиту доводили гестапівця до шалу. Крюгер був упевнений, що Лянцкоронська не вийде живою з його в'язниці, й «похвалився» їй: кров львівських професорів – на його руках. Здавалося б, тепер польську діячку неминуче чекає розстріл або голодна смерть у станиславівській катівні. Уникнути страти вдалося тільки завдяки тому, що за долю Лянцкоронської особисто перед Гімmlером клопотала Савойська династія.

Ув'язнену перевели до львівської в'язниці на Лонцького, де вона провела кілька місяців до листопада 1942 року. У тюрмі діячка написала свідчення проти Крюгера, які потрапили в руки самого фюрера. Верхівка Райху, обурена свавіллям гауптштурмфюрера, розуміла, що Лянцкоронська – надто небезпечний свідок, щоб її відпустити. Але й стратити її не могли, бо справа набула б міжнародного розголосу. 1943 року діячку запроторили до концтабору Равенсбрюк, де вона провела понад два роки до закінчення війни.

1967 року Кароліна Лянцкоронська виступила як єдиний свідок у суді проти Крюгера. Зокрема завдяки її свідченням його засудили до довічного ув'язнення.

Повоєнна діяльність Кароліни Лянцкоронської заслуговує окремої розповіді: одна з найвідоміших польських державних діячок в еміграції, пресофіцерка славнозвісного Другого польського армійського корпусу генерала Владислава Андерса, ініціаторка та засновниця Польського історичного інституту в Римі та фамільного фонду Лянцкоронських...

До Польщі Кароліна Лянцкоронська так ніколи і не повернулася. Перед смертю діячка подарувала батьківщині безцінну мистецьку колекцію Лянцкоронських, зокрема полотно

Рембрандта, Тіціана, Тінторетто, Матейки, Мальчевського та інших митців світової слави.

Померла Кароліна Лянцкоронська 2002-го у віці 104 років.

*

Ці спогади польської діячки про події 1939–1945 років ми видаємо українською у розпал повномасштабної війни Росії проти України. Тому вони здаються особливо живими й актуальними, зважаючи, що ворог України за 80 із лишком років не змінився. Але передусім ці спогади – про людяність у нелюдських обставинах, про внутрішню силу і гідність, про те, що війна – це не тільки про смерть, а й про шалену любов до життя.

Наталія Ткачик

ВСТУП

Ці мемуари можна буде оприлюднити після моєї смерті. Я їх писала в 1945–1946 роках, після звільнення з німецької неволі¹. Я мала намір видати текст англійською мовою. Я віддала на переклад кілька фрагментів і потім показала їх двом видавцям. Обоє відразу ж їх відкинули, пославшись на те, що «текст надто антиросійський». За кілька років я знову показала свої спогади двом іншим англійським видавцям, вони теж відмовили, цього разу заявивши, буцім «текст надто антинімецький».

Ці мемуари – свідчення й не більше ніж свідчення того, що я бачила на власні очі під час Другої світової війни. Я знаю, інші пережили набагато більше – я не була ні в Аушвіці, ні в Казехстані, – але я також знаю, що всі старанно написані спогади додають нових деталей в образ минувшини.

Я не робила в тексті майже ніяких змін, хоча в багатьох фрагментах оповідала про речі, які сьогодні вже широко відомі й навіть описані набагато краще. Проблему можливих скорочень залишаю на розсуд своїх видавців, бо книжку, написану понад 50 років тому, годі самому оцінити чи переписати. При цьому хочу тільки застерегти, що пропуски можуть бути лише на місці деталей, але не загальної атмосфери, у якій ці мемуари писалися. Я доручаю їх передусім Професору Леху Каліновському та Пані Елі Орман. Можливо, вони запросять і інших Приятелів порадитися щодо скорочень.

К. Л.

Рим, 20 лютого 1998 року

¹ 2000 р. професорка Кароліна Лянцкоронська вирішила видати «Воєнні спогади».

Львів

(22 вересня 1939 — 3 травня 1940)

Уночі 22 вересня 1939 року советська армія зайняла Львів.

Уранці я пішла скупитися. На вулицях невеличкими зграями крутилися солдати Червоної армії, яка вже кілька годин перебувала в місті. «Пролетаріат» і пальцем не ворухнув, щоб її привітати. Самі ж більшовики ніяк не справляли враження радісних і гордих переможців. Перед нами були люди в поганій формі, із землистими обличчями, явно занепокоєні й навіть налякані. Вони видавалися обережними й страшенно здивованими. Довго стовбичили перед вітринами, у яких ще виднілися залишки товарів. Вони зважилися заходити в магазини тільки за кілька днів. Усередині раптом дуже пожвавлювалися. На моїх очах офіцер купував дитяче брязкальце. Він раз у раз прикладав його товаришу до вуха, а коли воно брязчало, обидва аж підстрибували з радісними зойками. Урешті вони купили його й щасливі вийшли. Після мовчазної паузи отетерілий власник крамниці звернувся до мене, безпорадно запитуючи: «А що ж буде далі, прошу пані? Адже це офіцери».

А ми тим часом стояли на порозі першого етапу нового життя. Ми знали, що більшовики залишаться тут на всю зиму і з цим нічого не вдієш, ми мусили дочекатися тієї далекої весни. Ми мали радіо і слухали всі радіостанції Європи, тому самі себе переконували, що насправді не відрізані від світу,

бо знаємо перебіг усіх подій. Тож нам із самого початку було відомо, що Варшава не здається, і ми їй безмежно заздрили. Згодом через радіо ми також довідалися, що в Парижі є польський уряд, що цього разу «честь поляків Бог поручив» генералу Сікорському². Щойно відремонтували електростанцію, як на перехрестях центральних вулиць з'явилися радіогучномовці, з яких ми довідалися, що Львів, столиця «западної України», ввійшов у велику родину щасливих народів Радянського Союзу.

«Пролетарі всіх країн, об'єднуйтесь!» – дудніло зусібіч. А радіо транслувало образливі тиради про «панську Польщу» та її «колишне» військо. Такі програми навіть мали ілюстрації: на стінах кам'яниць влада порозвішувала карикатури. Це дало один-єдиний помітний результат: польського львів'янина-робітника з першої ж миті відвернуло від нової влади, він просто розлютився відповідно до вродженого львівського темпераменту.

Тим часом мов з-під землі почали виростати місцеві українські комітети. Палац наших друзів Голуховських призначили під садибу головного осередку цих комітетів. Це був один із перших актів, спрямованих проти приватної власності. Під час доволі непростого виселення дітей господаря я забрала з горища вже відібраного палацу 11 фраккових сорочок, які належали світлої пам'яті міністру Агенору Голуховському³. Цінну здобич відразу ж віднесла в так званий Краківський комітет, що опікувався прибулими з Кракова. Комітет тоді очолювали

² Владислав Сікорський (1881–1943) – генерал, прем'єр-міністр еміграційного уряду й головний провідник Польських збройних сил, загинув 4 липня 1943 р. в авіакатастрофі поблизу Гбралтару.

³ Агенор Голуховський (1849–1921) – міністр закордонних справ Австро-Угорщини в 1895–1906 рр.

професори Кот⁴ і Ђотель⁵. Ніхто не сподівався такого попиту на найрізноманітніший чоловічий гардероб. Тому міністерські сорочки під фрак, із грізними *vatermörderer*⁶ сприйняли на ура – вони відразу ж покрили спини тих, кому були потрібні.

Тоді Львів, либонь, перетворився на місто-мільйонник. Вулицями було важко протиснутися: сюди з'їхалася буквально вся Польща. Проїжджі частини забарикадовані різним транспортом. Хідниками взагалі неможливо пройти. Там юрмилися сотні тисяч людей, які поквапом вдалися до втечі, їх у дорозі часто бомбардували, вони втратили все майно, а нерідко й рідних. Вони звідусюди з'їхалися до Львова, а тепер уявлення не мали, що робити далі. Коли прийшли більшовики, легально виїхати в Румунію вже не можна було, та й перейти в Угорщину – не просто. І все ж одні виїжджали або йшли звідси пішки, а інші – і таких більшість – прибували і прибували. Люди постійно перепитували одне одного: «Що ж буде далі?».

Нагальною проблемою всіх біженців була відсутність їжі й даху над головою. Проте з кожним днем ситуація покращувалася. Почали жвавіше постачати з сіл продукти, хвиля людей відкочувалася на Захід, на «той бік», під німця, який відступив за Сян. Перейти річку було складно, але все ще можливо. За кілька днів вуличні натовпи помітно порідшали, а образ осіннього Львова збагатився новою деталлю – величезною кількістю людей у свитах і хутряних шапках. Це були землевласники, яким удалося знайти у Львові прихисток. Вони й привезли

⁴ Станіслав Кот (1885–1976) – професор історії освіти в Ягеллонському університеті, народний діяч. У 1939 р. організував Комітет опіки над біженцями у Львові. Від грудня 1939 р. – міністр внутрішніх справ в еміграційному уряді генерала Владислава Сікорського. У 1941–1942 рр. – посол у Москві.

⁵ Валерій Ђотель (1889–1972) – професор геології Краківської гірничо-металургійної академії, палеонтолог, еколог, громадський діяч.

⁶ Батьковбивця (з нім., досл.); жартівлива назва високих твердих комірив, елемента чоловічого одягу.

перші новини про вбивства – зрештою, поодинокі – та численні арешти «поміщиків» по селах.

Тоді також приїхав чиновник із Ягільниці, з маєтку мого брата під Чортковом, і повідомив, що брат із сестрою встигли виїхати в напрямку румунського кордону за десять хвилин до того, як прийшли більшовики. Вони в останню мить утекли через Заліщики, де зустрілися з багатьма родичами та знайомими. Відтак мали дістатися Женеви. Щойно в'їхавши на фільварок, ватаг першої банди запитав про брата, назвав його прізвище й заявив, що пристрелить його.

Перші новини з Комарна⁷, з моєї домівки, привезла моя вірна служниця Ганя Андрушко, проста сільська дівчина. Вона притягла важкий чемодан. За нею простував її опікун, 75-літній Матеуш [Махніцький], слуга на пенсії і домашній тиран зі срібними «францо-йозефськими» бакенбардами. Привітавшись, Ганя показала на чемодан: «Я привезла ваші папери й наукові зошити. Гляньте, чи тут усе на місці». Усе було на місці, зокрема один готовий до друку рукопис, плід моєї восьмилітньої праці. «У мене є й інші ваші матеріали, але я привезла спершу наукові, бо знала, що вони головні». Тільки-но відступила польська влада, як у наш двір у Комарні почали приходити селяни. Розгорталися типові сцени трагедій. Потім прийшли німці, побули кілька днів, здійснили дуже ретельний грабунок і були змушені відступити аж до Перемишля. У Комарні панували місцеві українські комітети, а приплив советських елементів поки що був незначний.

Відтоді русява Ганя знову жила зі мною. Вона часто виїжджала до Комарна по продукти для мене й моїх друзів. Вельми наражаючи себе на небезпеку, привозила дуже потрібні

⁷ Коли 1933 р. помер батько, Кароліна Лянцкоронська стала останньою власницею Комарна.

харчі й мої особисті речі. До мене часто приїжджали місцеві селяни й фільваркова служба. Розповідали, що відбувається. Вони нерідко привозили продукти. Пригадую, як одного разу мені дали сир, загорнутий у два аркуші ілюстрованої статті про флорентійське малярство XV століття з моєї бібліотеки.

А більшовиків з'являлося все більше – чоловіків і вкрай потворних жінок. Вони скуповували все, що могли запопасити. Роїлися по всіх магазинах. Описана сцена з брязкальцем повторювалася десятки разів на день. А позаяк більшовики не завжди знали призначення багатьох предметів, з ними траплялися й проколи. Наприклад, коли їхні товаришки з'явилися в театрах у довжелезних шовкових нічних сорочках, коли вони купували «хеґари»⁸, щоб поливати з них квіти, і багато іншого. Їхня захланність при купівлі товарів якось не збігалася з розповідями про заможність Росії, про те, буцім у Соведах є все, чого душа прагне. На запитання львів'ян: «А Копенгаген є?» – вони запевняли, що є, та ще й не один, а тисячі. «А помаранчі?» – «Скільки завгодно! Їх завжди було вдосталь, а тепер, коли ми набудували нові заводи, стало ще більше!»

Незабаром нам довелося зіткнутися з новою владою і на своїй території – в університеті. На зустріч 29 вересня у головний корпус Collegium Maximum запросили професорів, доцентів, асистентів, студентів і університетських працівників. Зібрання було велелюдним. Над кафедрою висів велетенський кольоровий портрет Сталіна в профіль. Такі непомірно великі розміри нам були відомі хіба що з Візантії. Портрет, що висів перед нами, свідчив про геть іншу ментальність, повністю відрізану від класичного коріння, з якого колись виросла візантійська культура. Я з жахом розглядала риси обличчя й чоло,

⁸ Ідеться про т. зв. кухоль Есмарха – спеціальну ємність для заповнення водою, за допомогою неї робили клізму (прим. пер.).